

УДК 902.21(477.82)

Івакін Всеволод

кандидат історичних наук,
завідувач відділу археології Києва,
Інститут археології НАН України,
Київ, Україна,
wkniiaz16@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0074-1963>

Зоценко Іван

молодший науковий співробітник відділу археології Києва,
Інститут археології НАН України,
Київ, Україна,
zotsenkoi@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8517-7101>

Осадчий Руслан

завідувач відділом науково-облікової документації та фондової роботи,
Київський обласний центр охорони і наукових досліджень
пам'яток культурної спадщини
Київ, Україна,
ruslanosadcij256@gmail.com

Оленич Андрій

молодший науковий співробітник Архітектурно-археологічної експедиції,
Інститут археології НАН України,
Київ, Україна,
olenycha@ukr.net

Сорокун Андрій

співробітник Архітектурно-археологічної експедиції,
Інститут археології НАН України,
Київ, Україна,
sorokun_a@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8506-4817>

ПАМ'ЯТКООХОРОННІ АРХЕОЛОГІЧНІ РОБОТИ АРХІТЕКТУРНО- АРХЕОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ ІНСТИТУТУ АРХЕОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ У КИЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ (2018–2020 РР.)

***Анотація.** Протягом 2018–2020 рр. Архітектурно-археологічна експедиція Інституту археології НАН України (далі – ААЕ) провела низку пам'яткоохоронних археологічних робіт у різних районах Київської області. У квітні 2018 р. здійснена розвідка на*

давньоруському городищі та неукріпленому поселенні у с. Русанів Броварського району. У 2018–2019 рр. співробітники ААЕ провели археологічні розвідки на території історичної частини м. Борисполя. У березні 2020 р. виявлений факт порушення законодавства про охорону культурної спадщини на пам'ятці національного значення «Літописне місто Білгород». У квітні 2020 р. виявлений факт порушення законодавства про охорону культурної спадщини на пам'ятці археології національного значення «Городище літописного міста «Тумаца IX–XIII ст.». У 2020 р. проведені розвідки на пам'ятках в Бородянському районі. Результатом робіт 2018–2020 рр. стали фіксація правопорушень законодавства про охорону культурної спадщини та розробка облікової документації на обстежені пам'ятки археології.

Ключові слова: археологічна пам'ятка, розвідки, облікова документація, Київська область, археологічні дослідження, культурні нашарування.

У 2018–2020 рр. Архітектурно-археологічна експедиція Інституту археології НАН України (далі – ААЕ) провела низку пам'яткоохоронних археологічних робіт у різних районах Київської області.

У квітні 2018 р. здійснено розвідку на давньоруському городищі та неукріпленому поселенні у с. Русанів Броварського району, які активно грабуються «чорними» копачами. Русанівське городище було засноване, згідно з літописними даними, 980 р. за князя Володимира Великого. У літописах згадується з 1147 р. під назвою Русотина. Вважається, що городище було зруйновано під час татаро-монгольської навали. На майданчику городища виявлено три грабіжницькі шурфи (розміри: 3,5×2,5 м, 3,0×2,0 м та 1,0×1,0 м, глибина 0,5–1,2 м), порушення культурного шару були зафіксовані, стінки найбільшого з шурфів були вертикально зачищені для визначення стратиграфічної ситуації на пам'ятці. Внаслідок робіт був складений відповідний акт про порушення законодавства про охорону культурної спадщини та переданий до Управління культури, національностей та релігій Київської ОДА.

Тоді ж було проведене археологічне обстеження Русанівського городища та неукріпленого поселення-посаду, зібраний численний підйомний керамічний матеріал XI–XII та XVII ст., визначені межі посаду з метою створення облікової документації на Русанівський археологічний комплекс.

У 2018–2019 р. співробітники ААЕ здійснили археологічні розвідки на території історичної частини м. Борисполя. Основним завданням досліджень було отримання необхідної інформації для розробки облікової документації на середньовічні пам'ятки археології м. Бориспіль.

На території сучасного міста розташовані залишки укріплень давньоруського городища та сотенного козацького містечка. Давньоруське городище у Борисполі ототожнюється з літописним містом – Льто, перша згадка про яке датується 1015 р. Нову назву місто отримало після 1590 р. Тоді Бориспіль згадується як «грунт полукняжий» (вільна, не зайнята територія), на котрому візуально помітні стародавні вали і руїни давньоруського храму. В документах Варшавського сейму вперше вживається назва «Борисполе». Етимологія назви походить від «поле

Бориса» – топоніму, який позначав старе городище, на котрому в цей час ніхто не жив. Після сейму Бориспіль був наданий у володіння Войцеху Чоновицькому. Приблизно з кінця XVI ст. Бориспіль згадується як містечко. Власне, саме тоді він і отримує свою нову назву – Бориспіль (або Баришполь у польській транскрипції). На початку XVII ст. місту надаються Магдебурзьке право та печатка з гербом із зображенням святого Станіслава. З другої половини XVII ст. Бориспіль – сотенне містечко Бориспільської сотні Київського полку.

В археологічному відношенні територія сучасного м. Бориспіль досліджувалася недостатньо ґрунтовно. З метою створення оновленої облікової документації на пам'ятку у грудні 2018 р. було здійснено обстеження невеликої ділянки городища у центральній частині м. Бориспіль (вул. Героїв Небесної Сотні, 7). Ділянка знаходилася на схилі і мала незначний перепад висот. Проведено її візуальний огляд, закладено 3 розвідувальних шурфи, орієнтовані стінками за сторонами світу, розміром 2,0×2,0 м та глибиною до 2 м (приблизно на цьому рівні виявлений материк).

У шурфах зафіксовано потужний культурний шар та об'єкти з археологічним матеріалом XI–XX ст. У всіх шурфах було зафіксовано майже однакову стратиграфічну ситуацію:

Внаслідок розвідки 2018 р. виявлені культурні нашарування бориспільського давньоруського городища (XI–XIII ст.), а також горизонти ранньомодерного міста (XVII–XIX ст.), зібрана колекція археологічного матеріалу (фрагменти керамічного посуду, кістки тварин тощо).

У 2019 р. археологічні розвідки на території історичної частини м. Борисполя були продовжені. Роботи зосередилися на території загальноосвітньої середньої школи №1 (вул. Героїв Небесної Сотні, 3), подвір'я якої є найвищою точкою району. З метою перевірки наявності культурних нашарувань на території шкільного спортмайданчика було закладено п'ять розвідувальних шурфів 1,5×2,0 м. У верхній частині шурфів зафіксовані потужні нашарування будівельного сміття (наслідки перепланування ділянки у 60-х рр. XX ст.) загальною потужністю до 1,2 м, нижче якого залягав темно-сірий гумусований шар XVII–XVIII ст. У ньому знайдені перевідкладені речі давньоруського часу (фрагментований керамічний посуд XI–XII ст. та давньоруський хрест-енколпійон).

Зручною для археологічних досліджень виявилася також прилегла до шкільного подвір'я садиба за адресою: вул. Верхній Вал, 10. Тут було вирішено закласти невелику траншею з метою перевірки перспективності подальших археологічних досліджень на вказаній ділянці. У траншеї нижче рівня дерну зафіксований рихлий шар світло-сірого гумусу, що залягав потужністю до 1 м. Останній був насичений фрагментами керамічного та скляного посуду XVII–XVIII ст., з нього також походять монети Російської імперії («полушка» 1743 р., дві «перекарбованих копійки» 1763–1790 рр., копійка Миколи I 1840 р., п'ять копійок Миколи I 1833 р.), кована шрапнель XIX ст., мідний гудзик XVIII–XIX ст.

У центральній частині траншеї зафіксовані челюсті глинобитного гончарного горну та три розвали горщиків другої половини XVII–XVIII ст., розміщені дном до верху. З культурного шару біля горну походять два мідних соліди, «боратини», карбовані у 1660-х рр., та фрагмент залізної взуттєвої набійки XVII–XVIII ст. Горн являв собою класичний двокамерний випалювальний пристрій, відомий за матеріалами етнографії як «горн-люлька». Край верхньої випалювальної камери – «клубука» залягав майже під дерном на глибині близько 0,20 м від рівня сучасної поверхні. Верхня частина була пошкоджена оранкою та кліматичними умовами, стан її збереження незадовільний. Стінки клубука збереглися на висоту 0,2 м. На глибині 1,10 м зафіксовано (тут та далі від рівня сучасної денної поверхні) залишки розподільної полицьки – «ґратів». У цій частині добре прослідковувався вплив високих температур, помітні сліди виходу кварцу, запікання до склоподібної маси. На рівні «ґратів» зафіксовані жаропровідні канали – продихи. В межах випалювальної камери виявлено велику кількість фрагментів кераміки та розвал горщика другої половини XVII – першої половини XVIII ст. Горн був орієнтований челюстями чітко на північ. Челюсті аркоподібної форми (довжина челюстей близько 0,7 м, ширина – 0,65 м), доброго ступеню збереженості. Загальні розміри зафіксованої частини горну: довжина – 2,1 м, ширина найбільша – 1,1 м, діаметр камери випалу – 1,0 м. Враховуючи великі об'єми та складність конструкції об'єкту, було вирішено тимчасово законсервувати горн для продовження досліджень у наступному польовому сезоні.

У траншеї на глибині 1,0–1,2 м рихлий гумусований шар змінювався щільнішим шаром темно-сірого гумусу. В останньому майже не було археологічних матеріалів, винятком стали давньоруські пряжка та бронзовий перстень. На рівні 1,80 м світло-сірий гумус переходив у мішаний сіро-жовтий материковий лес.

Унаслідок розвідок 2018–2019 рр. була зібрана необхідна інформація, яка у поєднанні із попередніми археологічними дослідженнями у м. Бориспіль склала необхідну основу для сучасної облікової документації на археологічний комплекс історичного центру середньовічного міста «Лето – Барішпіль». Слід зазначити, що центральна історична частина міста є надзвичайно перспективною територією для подальших досліджень, тому археологічні обстеження планується продовжити у польовому сезоні 2020 р.

У березні 2020 р. співробітниками ААЕ виявлений факт порушення законодавства про охорону культурної спадщини на пам'ятці національного значення «Літописне місто Білгород» (Ох. №100011-Н. Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928).

Під час обстеження пам'ятки виявлено, що на її північно-східній ділянці проведені несанкціоновані земляні роботи довкола стадіону, які призвели до значної руйнації фортифікаційних споруд (валу та острогу), культурного шару та об'єктів. Земляними роботами було зрізано частину валу та острогу XI–XIII ст. Загальна довжина зруйнованої частини складає 75 м. З них 30 м – зруйнована частина валу, 45 м – зруйнована частина острогу. Глибина розрізу – від 0,4 до

1,8 м. Унаслідок робіт було складено відповідний акт про порушення законодавства про охорону культурної спадщини та передано до Управління культури, національностей та релігій Київської ОДА і Міністерства культури та інформаційної політики України.

У квітні 2020 р. співробітниками ААЕ виявлений факт порушення законодавства про охорону культурної спадщини на пам'ятці археології національного значення «Городище літописного міста Тумаша IX–XIII ст.» (ох. № 100015-Н Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 р. №928. Рішення Київської обласної ради від 19.06.2003 р. №099-08-XXIV). У процесі обстеження пам'ятки було виявлено вісім грабіжницьких шурфів та численні ями від детекторного пошуку. Під час зачистки стінок шурфів було зафіксовано потужний (до 1,7 м) культурний шар XI–XIII ст. У грабіжницькому шурфі №8 виявлено зруйноване поховання, на відвалах було зібрано численні антропологічні рештки. Загальна площа зруйнованої частини складає 50 м². З них 40 м² – на городищі, 10 м² – на могильнику. Унаслідок робіт складений відповідний акт про порушення законодавства про охорону культурної спадщини та переданий до органів внутрішніх справ Обухівського району, Управління культури, національностей та релігій Київської ОДА і Міністерства культури та інформаційної політики України.

11.04.2020 р. ГО «Центр палеоекологічних досліджень» повідомив Інститут археології про те, що на північній околиці села Пилиповичі Бородянського району Київської області, на правому березі р. Бучка (притока р. Здвиж) невідомими особами здійснюються масштабні земляні та будівельні роботи. Оскільки на території Бородянського району неподалік від згаданої ділянки неодноразово фіксувалися археологічні пам'ятки різних культурно-хронологічних епох (д. і. н. Л. Л. Залізняка, к. і. н. Д. Ю. Нужним, С.А. Балакіним була виявлена та досліджена низка археологічних пам'яток доби неоліту, раннього залізного часу, давньоруської доби), ГО звернулося з проханням надати інформацію щодо наявності чи відсутності об'єктів археологічної спадщини на вказаній території.

14.04.2020 р. співробітниками ААЕ були здійснені археологічні розвідкові роботи на вказаній ділянці с. Пилиповичі. Було проведено візуальний огляд території, на якій проводяться земляні роботи. Внаслідок розвідки виділені п'ять ділянок, на яких були знайдені археологічні матеріали.

Пилиповичі-1. Зібрано 3 фрагменти ліпного керамічного посуду та два фрагменти печини. Ділянка візуально рівна, без багаторічних зелених насаджень. Площа зафіксованого поширення культурного шару – 0,49 га. Археологічний матеріал відноситься до доби пізньої бронзи – раннього залізного віку.

Пилиповичі-2. Виявлені 5 фрагментів ліпного керамічного посуду. Площа зафіксованого поширення культурного шару – 0,24 га. Археологічний матеріал відноситься до доби неоліту, пізньої бронзи – раннього залізного віку.

Пилиповичі-3. Виявлені 3 фрагменти ліпного керамічного посуду, та 1 фрагмент гончарної посудини. Площа поширення культурного шару – 0,1 га. Археологічний матеріал відноситься до доби пізньої бронзи – раннього залізного віку.

Пилиповичі-4. Було виявлено 6 фрагментів ліпного керамічного посуду. Слід зазначити, що матеріал було виявлено у відвалах котловану. Датуються матеріали добою пізньої бронзи – раннього залізного віку.

Колекція кераміки нараховує 16 фрагментів стінок ліпного посуду. Неолітична кераміка представлена одним фрагментом стінки з домішкою органіки та піску у формувальній суміші (пункт Пилиповичі-2). До тшинецького типу доби пізньої бронзи попередньо можна віднести один фрагмент стінки, що має домішку великих уламків жорстви (пункт Пилиповичі-1). Милоградська культура доби раннього заліза представлена 14 фрагментами стінок з домішкою жорстви у формувальній суміші, в тому числі одним фрагментом із густим наскрізним отвором. Загалом, комплекс дозволяє зафіксувати на дослідженій ділянці рештки трьох хронологічних зрізів – неолітичного часу, доби пізньої бронзи та раннього залізного віку. Таким чином, результатом археологічних розвідок стало виявлення чотирьох, раніше не відомих, пам'яток археології на даній території. Зараз на ці пам'ятки розробляється облікова документація. Також складений відповідний акт про порушення законодавства про охорону культурної спадщини та переда-ний до Управління культури, національностей та релігій Київської ОДА і Міністерства культури та інформаційної політики України.

У той же день співробітниками ААЕ були здійснені археологічні розвідувальні роботи на пам'ятках у Бородянському районі, відкритих д.і.н. Л.Л. Залізником, з метою створення сучасної облікової документації. Під час обстеження окрім раніше відомих пам'яток було виявлено ще вісім різночасових, раніше не відомих пам'яток (Бородянка 7-12, Пилиповичі 5, Пороскотень 1).

Бородянка 7. Виявлені 4 фрагменти ліпного керамічного посуду та два крем'яні вироби. Площа зафіксованого поширення культурного шару – 4,7 га. Датуються виявлені матеріали добою неоліту, пізньої бронзи – раннього залізного віку, епохою пізнього середньовіччя.

Бородянка 8. Виявлені 16 фрагментів ліпного керамічного посуду та вісім крем'яних виробів. Площа зафіксованого поширення культурного шару – 12 га. Датуються виявлені матеріали добою неоліту, пізньої бронзи – раннього залізного віку, окремо виділяється кераміка, яка відноситься до зарубинецької культури.

Бородянка 9. Виявлені 13 фрагментів ліпного керамічного посуду та шість крем'яних виробів. Площа зафіксованого поширення культурного шару – 10,6 га. Датуються виявлені матеріали добою неоліту, пізньої бронзи – раннього залізного віку, давньоруським часом, епохою пізнього середньовіччя.

Бородянка 10. Виявлені 11 фрагментів ліпного керамічного посуду. Площа зафіксованого поширення культурного шару – 3,45 га. Датуються виявлені матеріали добою неоліту, пізньої бронзи – раннього залізного віку, давньоруським часом, епохою пізнього середньовіччя.

Бородянка 11. Виявлені 25 фрагментів керамічного посуду та 3 крем'яні вироби. Площа зафіксованого поширення культурного шару – 0,83 га. Датуються

виявлені матеріали добою неоліту, пізньої бронзи – раннього залізного віку, давньоруським часом, епохою пізнього середньовіччя.

Бородянка 12. Виявлені 2 фрагменти ліпного керамічного посуду та один крем'яний виріб. Площа зафіксованого поширення культурного шару – 0,72 га. Датуються виявлені матеріали добою неоліту, бронзовим часом.

Пилиповичі 5. Розташовується по обох берегах річки Бучанка. Площа поширення культурного шару – 5,1 га. Було виявлено 22 фрагмента гончарного керамічного посуду. Слід зазначити, що матеріал було виявлено у відвалах котловану. Датуються матеріали давньоруським часом (XII–XIII ст.), пізнім середньовіччям.

Пороскотень 1 (хутір Пуж). Було виявлено 1 крем'яний виріб доби неоліту (?).

Вузол неолітичних поселень в околицях м. Бородянка є важливою складовою у вивченні доби первісності як Середнього Подніпров'я, так і України в цілому.

Важливою особливістю ряду комплексів є фіксація синкретичності кукрецької та яніславицької крем'яних індустрій, що є прямим свідченням неолітизації регіону за участі мігрантів з Побужжя, котрі разом з місцевим населенням почали формувати дніпро-донецький неоліт регіону в другій половині VI тис. до н. е.

Розглянуті пам'ятки є перспективними для проведення подальших стаціонарних досліджень, котрі можуть сприяти більш глибокому вивченню процесів неолітизації регіону та встановити умови появи окремих культурних явищ у Середньому Подніпров'ї.

Проте нагальнішим питанням є пам'яткоохоронна діяльність у регіоні. З метою розробки облікової документації Архітектурно-археологічна експедиція ІА НАН України проводить планові розвідки в мікрорегіоні. Дослідження планується продовжити протягом польового сезону 2020 р.

Ivakin Vsevolod

PhD, Chief of the department of archeology of Kyiv
Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
wkniaz16@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0074-1963>

Zotsenko Ivan

junior researcher at the Department of Archeology of Kyiv
Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
zotsenkoi@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8517-7101>

Osadchiy Ruslan

Head of the Department of Scientific and Accounting Documentation
and Fund Work of the Kyiv Regional Center for the Protection and Scientific
Research of Cultural Heritage Monuments,
Kyiv, Ukraine,
ruslanosadcij256@gmail.com

Olenych Andriy

junior researcher of the Architectural-Archaeological expedition
Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
olenycha@ukr.net

Sorokun Andrew

junior researcher of the Architectural-archaeological expedition
Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
sorokun_a@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8506-4817>

**MONUMENTAL PROTECTION ARCHAEOLOGICAL WORKS
OF THE ARCHITECTURAL AND ARCHAEOLOGICAL EXPEDITION
OF THE INSTITUTE OF ARCHEOLOGY OF THE NAS OF UKRAINE
(2018–2020).**

Annotation. During 2018–2020 the Architectural-archaeological expedition of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine (hereinafter – AAE) conducted a number of monumental archeological works in various districts of Kyiv region. In April 2018, reconnaissance was carried out on an Old Rus settlement and an unfortified settlement in the village of Rusaniv of Brovary district. In 2018–2019, AAE conducted archaeological explorations in the historic part of Boryspil. In March 2020, the fact of violation of the legislation on the protection of cultural heritage on the monument of national importance «Bilgorod» was revealed. In April 2020, the fact of violation of the legislation on the protection of cultural heritage at the archeological monument of national importance «Tumasch IX–XIII centuries». Explorations of monuments in Borodyansky district were conducted in 2020. The results of 2018–2020 resulted in the fixation of violations of the legislation on the protection of cultural heritage and the development of accounting documentation for the surveyed archeological monuments.

Keywords: archeological monument, explorations, accounting documentation, Kyiv region, archeological researches, cultural layers.

Подано до друку: 01.06.2020 р.